

LETONIKA
otrais kongress

**Kultūrvēstures avoti
un Latvijas piekraste**

Latvijas Zinātņu akadēmija
Latvijas Akadēmiskā bibliotēka

KULTŪRVĒSTURES
AVOTI
UN LATVIJAS
PIEKRASTE

Rīga
Apgāds "Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis"

Kurzemes piekraste: Letonikas avoti

Arta Poriete, Saulvedis Cimermanis

Latvijas Zinātņu akadēmijas koordinētās valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros 2008. gada 16. septembrī Ventspils Galvenajā bibliotēkā atklājām dokumentu, fotoattēlu, publikāciju un zīmējumu izstādi “Kurzemes piekraste: Letonikas avoti”. Ekspozīcija bija skatāma vienu mēnesi. Tajā eksponējām Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas fondu materiālus un akadēmiķa S. Cimermaņa personiskā arhīva dotumus, kas iegūti daudzu gadu braucienos, Latvijas un ārzemju avotu krātuvju bagātību studijās. Būtībā izstāde bija atvasinājums no 2007. gada rudenī LAB iekārtotās “Letonikas” otrā kongresa pirmās sekcijas plašās ekspozīcijas “Letonikas avoti: Latvijas piekraste”. Ventspilī mūs ierobežoja atvēlētās telpas iespējas. Tāpēc daudz vērtīga palika ārpus eksponējuma. Ekspozīcijai devām novadnieciskāku ievirzi: atteicāmies no visiem Vidzemes un Pierīgas materiāliem, pastiprinājām Kurzemei veltītās ziņas, īpaši Ventspilij tuvās Ziemeļkurzemes un lībiešu piekrastes atspoguļojumu. Izstādi bagātināja Košragā, Pītragā, Saunagā un Vaidē tapušās mākslinieku Jurgā un Ugas Skulmju gleznas.

Izstādes iekārtošanas mērķi saskanēja ar tiem, kas minēti šajā krājumā ievietotajā pārskatā par 2007. gada eksponējumu Rīgā. Tomēr piebilstams, ka mēs centāmies: 1) izcelt plašākai sabiedrībai maz zināmās un pat nezināmās Ziemeļkurzemes piekrastes vērtības, 2) pievērst novadnieku uzmanību mērķtiecīgas, labi sagatavotas novadpētniecības iespējām kultūras vērtību izzināšanā, popularizēšanā un saglabāšanā, 3) parādīt, kādas iespējas paveras, ja novadā atrodamos materiālās kultūras objektus izzina saiknē ar apkārtējo vidi, ar arhīvu dokumentiem, tautas dzīves reālijām, teicēju stāstījumiem, folkloru, dažādu attīstības posmu laikabiedru atstātajām liecībām, 4) mudināt sabiedrību, pagastu un rajonu vadošās iestādes rūpēties, lai neaizietu bojā vēl paliku-

šās un jau apdraudētās pagātnes kultūrvēsturiskās vērtības (Melsila Kalngalu dzīvojamā ēka, Silnieku dzīvojamā māja un rija, Miķeļtorņa krogus un Viļumu apbūve, Pitraga Indriksonu dzīvojamā māja, Košraga Anduļu rija, Vaides Ozolnieku dzīvojamā māja, Vandzenes Vilkkūlu apbūve u.c.), lai neizpratnes, nolaidības, bezjēdzīgas rīcības dēļ no zemes virsas nepazustu visai vērtīgas, dažkārt pat unikālas sētas vai atsevišķas ēkas, kā notika ar Košraga Jaunkrūmiņiem, Kandisiem, Kine Diķiem, Lūžņas Dižkāpiem, Mazirbes Stūrīšu klēti, Melsila Vecmežsargu riju, Miķeļtorņa Nābeļu klēti, Pitraga Ottu dzīvojamo māju un citām vērtīgām būvēm.

Teritoriāli ekspozīcija sastāvēja no četrām daļām: Rīgas liča piekraste, Irbes šauruma piekraste, Pāvilostas–Ziemupes posms, Pērkones–Nīcas–Rucavas josla. Vissenākās ziņas sniedza publikācijas par Ģipkas un Sārnates neolīta apmetnēm, 13. gadsimta hroniku un dokumentu izdevumi, visjaunākās ziņas – 2008. gada fotoattēli un to anotācijas.

Dokumentālajā un publikāciju daļā ekspozīcijā dokumentu un iespieddarbu grupas, kuru nozīme “Letonikai” aprakstīta augstāk minētajā apcerējumā. Fotodokumentu ekspozīcijā pārstāvējām septiņas tematiskas ievirzes.

1. Pērkones–Nīcas–Rucavas piekrastē ar Šveices mākslinieka Johana Rūdolfa Šturna 1661. gada skiču fotokopijām, 20. gadsimta ekspedīciju dalībnieku fotoattēliem un zīmējumiem rādījām zemnieku celtņu formu un rotājumu veidu ilgdzīvotību un daudzveidību.

2. Pāvilostas–Ziemupes posmā rādījām 20. gadsimta 30. gados Grīņos ienākušo latgāliešu tradicionālo būvprincipu nomaiņu ar kurzemieņu ēku apveidiem un rotājumiem.

Abas Ziemeļkurzemes piekrastes pārstāvējām vienoti.

3. Piekrastes savdabīgo kultūrainavu iezīmēja aso spēcīgo jūras vēju ietekmē izaugušās kāpu un piekāpu priedes ar gleznieciski likumotiem stumbriem un zariem, arī ar līmeniski un slīpi uz leju augošiem zariem, piramīdveida un plakano, zemi klājošo kadiķu audzes, kāpu priedes ar atkailinātām milzīgām saknēm, kadiķu, melnalkšņu un priežu audzes upīšu krastos u. tml. Piekrastes ciemu un savrupsetu iemītnieku tradicionālo saudzējošo attieksmi pret dabas skaistumu atspoguļoja Košraga Anduļu pagalma kopskats ar aprūpētajiem kokiem, ap 1910. gadu iestādītās Košraga alejas paliekas, daudzas cilvēku paaudzes redzējušais platvainaga ozols pie Vaides Lāžiem, divu, agrāk trīšzuburu bērzs Košraga Kine Diķu vietā, dižā liepa pie Saunaga Nigliņiem, aleja Mazirbes mācītājmuižā, alejas paliekas pie Kolkas luterāņu baznīcas. Pitraga Jaunvalku piemērs atainoja piekrastnieku centienus izmantot savdabīgus koku stāvus un vainagus kā sētas apbūves rotu. Kā tradicionālās kultūrainavas atspoguļotājus ekspozīcijā garas kāpas virsotnē 18. gadsimtā iekārtotos Mazirbes vecos kapus, tajos esošo kokaudzi un zemas kāpas slīpumā esošos Miķeļtorņa kapus ar lībiešu kultūras darbinieku piemiņas akmeni. Ar attēliem, kuros redzami pēdējās vētras izda-

rītie Kolkas raga noskalojumi un kokaudžu izgāzumi, brīdinājām ļaudis, kuri par katru cenu pūlas apbūvēt kāpas.

4. Jūrniecības nozīmi un ar to saistītas vietas vispirms eksponējām ar Kurzemes ievērojamākā burinieku būves vadītāja un kuģīpašnieka Mārtiņa Morgenšterna un viņa dēla tālbraucēja kapteiņa Jāņa Morgenšterna dzīves vietas – Vandzenes Uguņu Vilkkūlu – attēliem. Šajā sētā vēl 1973. gadā glabājās burinieku būvētāju darba rīki un kuģu detaļu modeļi. Daļu no tiem ieguva Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs. M. Morgenšterna vadībā uzbūvēja ap 30 tāljūras burinieku, visvairāk tuvējā Kaltenes–Upesgrīvas piekrastē. Vecākie piekrastnieki vismaz līdz Melnsilam viņu atcerējās vēl 20. gadsimta 80. gados. Rādījām pagaidām zināmo ievērojamāko burinieku īpašnieku sētas – Kaltenes Kaulus, kuros saimniekoja Dambekalni un Maizītes, kuru īpašnieki bija Štāli. 19. gadsimta otrajā pusē piekrastē veidojās savdabīgs modernāku mājokļu veids, ko ļaudis dēvēja par kapteiņu mājām. Tādas izstādē pārstāvēja kapteiņa Otomera 1880. gada dzīvojamā māja Melnsila Kalngalos, kapteiņa Indriksona 1910. gadā celtie Pitraga Indriksoni, kapteiņa Stefenberga 20. gadsimta sākuma mājoklis Mazirbes Kalšos, arī Dambekalnu jaunā 1939. gadā tapusī dzīvojamā māja Kaulu gleznieciskajā piekrastē. Izstādījām arī pagaidām droši zināmo burinieku būvvieta attēlus – pie Kaltenes Maizītēm, kur kuģus būvēja Štāli, pie Melnsila Baķupītes ietekas Rīgas līcī, kur tapa Landmaņu, Moricu, Otomeru burinieki un pie Pitragupītes iepļūduma Irbes šaurumā, kur veidoja Geigu un Indriksonu kuģus.

5. Viena tēma bija piekrastes skolu attīstības līmeņi. Zemāko līmeni pārstāvēja piekrastes ciemu zvejnieksētu dzīvojamās mājas, kuru īpašnieki dažas istabas atvēlēja skolas vajadzībām. Tā 20. gadsimta 20. gados notika Melnsila Laivniekos, Sikraga Ziedlejās, Vaides Lāžos un citur. Skola šādās mājās strādāja, kamēr saimnieks to turēja. Pēc tam pārcēlās uz citu sētu, kā tas notika Melnsila Ķilmiņos, Piļvalkos jeb Valkos un citviet. Labāks nodrošinājums bija par pagasta līdzekļiem uzceltās īpašās skolu ēkas, ko pārstāvēja 1881. gadā būvētā pirmā Kolkas pamatskola, 1880. gadā no laukakmeņiem mūrētās Mazirbes pamatskolas paliekas un 1910. gadā tapusī Miķeļtorņa skola. Līdz ar skolu ēkām sabiedrībai atgādinājām par novadā kādreiz cienītiem skolotājiem Kārli Bernšteinu Kolkā, Pēteri Dambergu Miķeļtorņī, Mārtiņu Lepsti Mazirbē un Vaidē. Šo skolu rindā ietilpinājām arī ap 1890. gadu no laukakmeņiem un ķieģeļiem mūrēto Kolkas pareizticīgo draudzes skolu.

Ar 1857. gadā mūrētās Dundagas muižas īpašnieku Osten-Zakenu vasaras mītnes Kolkā attēlu atspoguļojām Latvijas pirmās brīvvalsts laikā praktizēto muižu piļu un citu ēku izmantošanu skolu vajadzībām. Senāko profesionālās izglītības ieguvu ilustrējām ar 1893. gadā celtās Mazirbes jūrskolas ēku, kurā skola darbojās no 1894. līdz 1914. gadam. Latvijas pirmās brīvvalsts gados tur strādāja Mazirbes pamatskola. 20.–30. gados Latvijā izvērsto skolu

celšanu pārstāvējām ar 1928. gadā būvēto Uguņu pamatskolu un ar 1940. gadā pēc skolu arhitekta Indriķa Blankenburga projekta izveidoto Mazirbes pamatskolu.

6. Īpašu vietu ierādijām to piekrastes sētu atspoguļošanai, kurās dzīvoja un strādāja ievērojami novada cilvēki, kas sniedza ziņas pētniekiem, atstāja citas paliekošas vērtības. Vaides Lāžu dzīvojamā māja atgādināja par jau minēto 20. gadsimta 20. gadu sākumā te strādājušo Saunaga pirmās pakāpes pamatskolu, par skolotāju un kultūras darbinieku Mārtiņu Lepsti, kurš no Mazirbes reizi nedēļā brauca uz Lāziem mācīt bērniem libiešu valodu. Lāžos 1823. gadā piedzima vēlākais skolotājs, libiešu kultūras darbinieks, pirmās etniskās atmodas rosinātājs, akadēmiķa Šēgrēna pētījumu atbalstītājs Nika Polmanis. 19. gadsimta vidū sētā dzīvoja Andrejs Launics, kurš akadēmiķim Šēgrēnam sūtīja antropoloģiskus materiālus un libiešu sadzīves ieražu aprakstus. 1918. gadā Lāžos piedzima Paulīne Kļaviņa – libiešu valodas pratēja, vēlākā kultūras un sabiedriskā darbiniece, vērtīgu ziņu sniedzēja Igaunijas, Latvijas un Somijas zinātniekiem. Lāžos dzīvoja arī libiešu valodas zinātnājs, dzejnieks, daudzpusīgu kultūrvēsturisku ziņu sniedzējs Alfons Bertholds. Mūsdienās tur saimnieko Alfona Bertholda dēls, Kolkas libiešu centra vadītājs Gundars Bertholds.

Libiešu un piekrastes kultūras vērtību izziņāšanā gadu plūdumā daudz palīdzēja Kolkas Dzintarkalnu saimniece Irma Fridrihsone un Pīlāgu mazistabnieks Augusts Adamkovičs, Melnsila Uzņēmēju īpašnieks Rūdolfs Landmanis un Zivtiņās dzīvojušais tālbraucējs kapteinis Arturs Otomers, Saunaga Vecvalku zemkopis un zvejnieks Žanis Frīdmanis, Košraga Anduļu saimnieks Teodors Skadiņš, Mazirbes Zembahu iemītnieks Kārlis Baranovskis un daudzi citi. Par viņiem stāstīja minēto sētu attēli un izstādes publikāciju vitrīnās redzamās "Libiešu krasta" izdotās "Libiešu gadagrāmata", mēnešraksta "Livli" numuri, "Latvijas Vēstneša" lappuses un "Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis", kur ievietoti vairāki šo teicēju stāstījumi par saviem ciemiem un novadu. Ar šiem eksponātiem sasaucās Mazirbes Ūbeļu sēta, kurā dzīvo Slīteres nacionālā parka mežsargs Jānis Jansons, un Vaides Purvziēdi, kur mīt pensionētais parka mežsargs Edgars Hausmanis. Abās mājās skatāmas augstvērtīgas aļņu, briežu un stirnu ragu kolekcijas.

7. Atsevišķā kopā izkārtojām attēlus, kuri rādīja nozīmīgas vietas, kas saistījās ar piekrastnieku kultūras, saimniecisko un kultūras dzīvi, dažkārt bija apvītas ar paaudžu gaitā paustiem nostāstiem. 1868. gadā uzmūrētajā Mazirbes baznīcā laulāja jauno ģimeņu dibinātājus, iesvētīja jauniešus, kristīja jaundzimušos, uz tuvējiem kapiem izvadīja mirušos draudzes locekļus. Augstās kāpas virsotnē esošās baznīcas smailais tornis rādīja ceļu jūrā strādājošajiem kuģiniekiem, laiviniekiem, zvejniekiem. Kaimiņos esošajā mācītājmuižā gatavojās baznīcā paredzētajām svinīgajām ceremonijām, reģistrēja svarīgus ģimenes notikumus. Baznīcas un mācītājmuižas sakoptā apkārtnē rādīja priekšzīmi

zemkopju–zvejnieku sētu sakopšanai, no mācītājmuižas nāca ierosmes piekrastnieku mājas sadzīves kultūras celšanai.

Sapostītājā un ilgus gadus pamestajā mācītājmuižā norit restaurācijas darbi, lai tajā iekārtotu evaņģēliski luterisko draudžu mācītāju atpūtas un sanāksmju vietu. Eksponējām arī Miķeļtorņa un Kolkas luterāņu, Kolkas pareizticīgo baznīcas un Vandzenes Jaunkūlās esošā Uguņciema baptistu lūgšanu nama attēlus.

Vēsturiskās atmiņas atsvaidzināšanai bija skatāms Sīkraga Baznīckalns. Tajā vismaz kopš 17. gadsimta stāvēja koka baznīca, kuru 1766. gadā pārcēla uz Mazirbi. Baznīckalnā bija Sīkraga vecie kapi.

Rādījām kādreizējā Mazirbes jeb Irbes krogus vietu. Krogū slēdza saimnieciskus darījumus, līga strādniekus, svinēja ģimenes godus. Tajā apmetās tirgotāji un zemnieki, kas brauca uz jūrmalu pēc zivīm, īslaicīgi arī Sāmsalas igaunī, kas atbrauca darba meklējumos. Par Irbes kroga norisēm komponists Mārgers Zariņš sacerēja dziesmu spēli “Vecā Taizeļa piedzīvojumi”. 1857. gadā netrāicionāli būvētais Miķeļtorņa krogus atspoguļoja Popes muižas īpašnieku vēlmi ierīkot jūrmalā atpūtas vietu un viesu mītni, kurā varēja apmesties arī ceļa braucēji. Tur, tāpat kā Irbes krogū, slēdza saimnieciskus darījumus, svinēja ģimenes godus. 20. gadsimta 70.–80. gados lībiešu atmodas iedvesmotāja un kultūras darbiniece Emma Ērenštreite krogū iekārtoja un vadīja ciema bibliotēku, rīkoja kultūras pasākumus, savāca nelielu etnogrāfisku priekšmetu kolekciju.

Bija skatāma Sīkraga kāpa, kura, pēc veco ļaužu stāstījumiem, ieputinājusi smiltis Biezbāržu dzimtas mājā “Pentes”.

Šajā kopā vēl eksponējām Miķeļtorņa Viļumu attēlu. Sētā 18. gadsimtā meklējami lībiešu valodas pratēju, izglītības, kultūras un sabiedrisko darbinieku, arī zinātnisko pētījumu sekmētāju Prinču dzimtas sākumi. Ar Viļumiem saistījās un joprojām saistās Prinču dzimtas pēcteču – arī lībiešu valodas zinātāju, izglītības, kultūras, sabiedrisko un zinātnes darbinieku Ērenštreitu (Ernštreitu) dzimtas dzīve un darbība.

Mazirbes Ķesteru attēls rādīja sētu, kurā piedzima un strādāja Mazirbes baznīcas ķesteris, lībiešu valodas pratējs, dzejnieks, kultūras un sabiedriskais darbinieks, lībiešu mēnešraksta “Līvli” veidotājs Kārlis Stalte, arī viņa meita – mūziķe un “Līvli” veidotāja Margarēte Stalte. Eksponējām arī 1939. gadā uzcelto lībiešu tautas namu, kura raibā likteņa pārstāstījumu šobrīd nevaram atļauties vietas trūkuma dēļ.

Piekrastes atkārtota apsekošana mudina izteikt vairākus praktiskus priekšlikumus par tās sakārtošanu un kultūrvēsturiski vērtīgu objektu izmantošanu mūsdienu vajadzībām.

1. Miķeļtorņī neizmantota stāv plaša Tārgales pagasta padomei piederoša 1910. gadā celta un vēlāk paplašināta skolas ēka ar atbilstošām saimniecības būvēm un ievērojamu brīvu teritoriju. Tai pretim ceļa otrajā pusē atrodas

arhitektūras piemineklis – 1893. gadā no sarkaniem ķieģeļiem uzmūrētā gleznieciskā luterāņu baznīca, kurā tikai retumis notiek dievkalpojumi. Pavisam netālu ir privātīpašumā esošais 1857. gadā celtais monumentālais krogus ar plašām telpām, kuru Popes muižas īpašnieki Bēri izmantoja kā vasaras mītni un viesu māju. Diemžēl ēka jau daudzus gadus ir pamesta likteņa varā un neapturami iet bojā. Visu triju būvju tiešā tuvumā ir gleznieciskā tīrā smalksmilšu pludmale, kas gaida viesus. Ja rajona un valsts dzīvi kārtotojās iestādes un organizācijas rīkotos ar perspektīvu valstisku skatu, minētās būves varētu būt pamats cauru gadu strādājoša bērnu, invalidu, vecu ļaužu atpūtas, mācību, veselības atgūšanas (uzlabošanas) vai citāda centra izveidei. Baznīcas lūgšanu telpā, kurai laba akustika, varētu rīkot dažādas ievirzes koncertus. Sakopta apkārtnē piesaistītu cilvēkus. Šis centrs dotu dzīvību pašlaik nīkstošajam ciemam līdzīgi tam, kā internātskola palīdz aktivizēties Mazirbei.

2. Mazirbē neizmantota stāv 1893. gadā mūrēta monumentāla ķieģeļu divstāvu būve ar plašām telpām. 1894.–1914. gadā tajā darbojās jūrskola, Latvijas pirmās brīvvalsts gados – pamatskola, pēc Otrā pasaules kara – padomju robežsargu postenis. Ap skolu pa pagalma perimetru izvietotas posteņa saimniecības būves. Ēka privatizēta, izdemolēta un būtībā pamesta likteņa varā. Vienlaikus Mazirbē paplašinās speciālā internātskola, kurai trūkst mācību, amatu prakses un citādu telpu. Ap skolu ir plaša neizmantota teritorija. Vai tiešām ar valstisku pieeju nav iespējams šo kultūrvēsturisko celtni nodot internātskolas izmantojumā un pārziņā, ieguldot tajā vajadzīgos līdzekļus, panākt saprātīgu izmantošanu un sakopšanu?

3. Integrācijas sekretariāta lībiešu (līvu) nodaļas darbiniekiem un Līvu savienības vadītājiem vajadzētu parūpēties, lai par valsts lībiešu programmai atvēlētajiem līdzekļiem tiktu uzstādītas piemiņas zīmes pie redzamu lībiešu izglītības, kultūras un sabiedrisko darbinieku (Kārļa Bernšteina, Pētera Damberga, Hildas Grīvas, Paulīnes Kļaviņas, Andreja Launica, Mārtiņa Lepstes, Nikas Polmaņa, Ērenštreitu un Prinču dzimtas locekļu un citu) dzimšanas, darba un dzīves vietām. Tādas vajadzētu uzstādīt arī ar lībiešu etnosa dzīvi saistītās nozīmīgās vietās, piemēram, Sīkraga Baznīckalnā, Mazirbes krogus vietā, Vaides Žonakos, Žonaku mēra kapos, pie Mazirbes mērakmeņiem, Ģipkas un Mazirbes jūrskolām un citur.